

Hekim Şanizade Mehmet Ataullah Efendi'nin Yaşamından Kesitler ve Almamız Gereken Dersler

Dr.Mehmet YILDIRIM, Dr.Metin TOPRAK

İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı, İSTANBUL

GİRİŞ

Geleceğimizi sağlam temeller üzerine oturtabilmemiz için geçmişimizi çok iyi bilmemiz, çok iyi tahlil edebilmemiz ve bu tahlillerden çıkan sonuçlardan ders almasını bilmemiz gerekir. Prof.Dr.F.N. Uzluk, "Büyük insan yetiştirmek isteyenler, geçmiş devirlerin ulu simalarını anmalıdırlar" sözleri ile konunun insan boyutuna çok güzel değinmektedir (1). XIX. yüzyılın değerli Osmanlı hekimlerinden olan, tıbbın yanında, edebiyat, tarih, matematik, astronomi ve kalfi konularında da derin bilgi ve yetenek sahibi Şanizade Mehmet Ataullah Efendi, yaşamı ve eserleri ile gerçekten örnek alınacak, yol gösterecek, uğradığı haksızlıkları ile de tüm toplum fertlerine ve özellikle karar mercisinde bulunan yöneticilere mesaj verebilecek bir yüce kişidir.

Türk tıbbının yüzünün doğudan-batıya çevrilmesi yolunda büyük gayretler harcayan, Avrupa'da yayınlanan birçok değerli tıp kitabını dilimize çeviren Şanizade derin tıp bilgisi ile kendini Avrupa'da dahi tanıtan kıymetli bir hekimimizdir. Basılı ilk anatomi kitabımız (Miratü'l - Ebdan fi Teşrih-i Azalü-l İnsan) Şanizade tarafından yazılmıştır. Şanizade'nin şahsi değerleri ona birçok düşman kazandırmış, bu düşmanlarının yalanları-iftiraları-telkinleri ile II. Mahmut tarafından Tire'ye sürgün edilmiş; bu nedenle ülke tıbbına kendi yetenekleri ölçüsünde hizmet edememiştir. Bir divan oluşturacak kadar şiirler de yazan Şanizade'nin kendi yazgısını ifade eden şu beyiti ilginçtir (2,3).

*Ben de bu Dehri deni de Şadman olmam Ata
Hasımdır erbabi isü'dada çün bu aşyah.*

Mehmet Ataullah, İstanbul'da Şanizadelerin Ortaköy'deki yalısında doğmuş ve büyümüştür. Doğum tarihi kesin olarak bilinmiyorsa da birçok tıp tarihçemiz tarafından 1771 (Hicri 1184) olarak kabul edilmektedir (1,2,3,4). Şanizade Mehmet Ataullah Şer'i ilimler okumuş, 1786 yılında mezun olarak İmniye rüusu (Diploma) almıştır.

Hekim olmak isteyen Mehmet Ataullah, 1555'te Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı Süleymaniye Tıp Okuluna girmiş ve orada Darüşşifa'da uygulama yapmıştır. Tıp öğreniminde ilk üstadı 1797'de hekimbaşı olan Numan Naim Efendi'dir. Diğer tıp hocalarının kimler olduğu ve aldığı hekimlik rüusu (Diploması) tarihini bilmiyoruz (1,2,3) Hekimlikte yabancı dil bilgisinin önemini anlayan Mehmet Ataullah'm bundan sonraki yaptıklarını yorumları ile beraber FN.Uzluk'un makalesinden okuyalım :

"Şanizade Mehmet Ataullah efendi Süleymaniye Tıbbiyesine devam ederken, artık hekimliğin 1037'de ölen büyük İslam Tıp Üstadı İbni Sina'nın Kanunu ile öğrenilemeyeceğini anlamış, II.Selim'in büyük önem verdiği Halicioğlundaki Mühendishaneye devam ederek orada önce İtalyanca, fakat İtalyanların Fransızca kitapları dillerine tercüme ettiklerini görerek ikinci elden yazılmış kitaplar yerine aslı olan Fransızca'yı öğrenmenin daha isabetli olacağını anlayıp, bu defa da Fransızca'yı öğrenir. Böylelikle bu büyük insanın önünde, bildiği iki yabancı dil sayesinde artık yepyeni dünyalar kendisine güler yüz göstermiştir." (1).

Tıp tarihçerimiz, Şanizade'nin İtalyanca ve Fransızca

yanında Arapça, Farsça ve Rumca'yıda bildiğini belirtmektedirler.

Çalışmalarında Karşılaştığı Zorluklar (3):

Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, pek çok üstün vasıfları, derin tabâbet bilgisi ve yayınları sebebiyle devrin ileri gelenleri tarafından kıskanılmış, rakib olarak görülmüş, bu yüzden de hakkı olan hekimbaşılığa getirilmediği gibi vakanüvisliğe tayini de hoş karşılanmamış, hatta eserlerinin padişaha takdimi ve basılması hususunda da pek çok engellemelerle karşılaşmıştır.

O asırda telif edilen eserler padişaha arz edilir ve irâde çıkmadıkça neşredilemezlerdi. Şânîzâde de Miyârü'l-Etibbâ adındaki eserini, padişaha arz etmesi için Şeyhülislâm Dürrîzâde Abdullah Efendi'ye takdim etti. Fakat Dürrîzâde çocukluğundan beri Şânîzâde'yi tanıyan ve kıskanan mektupçusunun tesiriyle bu eseri padişaha teslim etmemiştir. Şânîzâde'nin, takdim edilmesi külfet oluyorsa geri verilmesini rica eden bir iki müracaâtı sonunda eser Silâhtar Ahmed Paşa-zâde Ali Bey'e gönderildi. Ancak, kitabın takdiminin burada da hekimbaşı Mustafa Mesud Efendi tarafından engellendiği ve Mustafa Mesud Efendi'nin sebep olarak, tıp kitabını padişaha takdim etmenin uygun düşmeyeceğini bildirdiği daha sonra Silâhtar Ahmed Paşa-zâde Ali Bey'den öğrenildi. Daha sonra Mirâtü'l-Ebdân'ı yazan Şânîzâde, Haremeyn Evkâf Müfettişi olduğunda Sadrazam Mehmed Emin Rauf Paşa vasıtasıyla eseri padişaha takdim eder. Mirâtü'l-Ebdân'ın önsözünde daha evvelce Miyârü'l-Etibbâ'yı yazdığını ve takdim ettiğini de bildirir. Bunun üzerine bu iki eserle birlikte Hamse'nin ikinci kitabını teşkil edecek olan Usûlü't-Tabi'a'nın da basılması için Sultan 2. Mahmud'dan irâde çıkar. Bütün bu entrikalara sebep, Cevdet Paşa'nın Tarihinde belirttiği gibi Şânîzâde'nin hekimbaşı olacağı korkusudur.

Şânîzâde, Tarih'inde, Hamse'sinin ilk üç cildinin basımının tamamlandığını haber verirken, basımın ancak üç senede tamamlandığını ve Tabhane nâzırı Abdurrahman Muhib Efendi'nin bu hususta gösterdiği münâsebetlilikleri anlatarak acı acı şikâyet eder.

Vakanüvisliğe tayininde de birtakım güçlüklerle ve kendisine bu tayini bildiren Şeyhülislâm Halil Efendi'nin azarlamalarıyla karşılaşmıştır.

Devrin hekimbaşısı Mustafa Mesud Efendi, tahsil için gittiği Viyana'da 3,5 yıl kalmış ancak hiç bir şey öğrenmeden dönmüş ve maalesef hekimbaşı olmuştu. Valide Sultan'ın ölümü üzerine azledilince hekimbaşılığa getirilmek Şânîzâde'nin hakkı olduğu halde Mustafa Behcet Efendi seçildi. Sebep olarak daha evvelce de hekimbaşılığa bulunması ve meslis âdâbına vâkif olması gösterilirse de aslında Hâlet Efendi meclisine dâhil olması vesilesiyle bu göreve getirildiği söylenir. İzzet Molla'nın, "Erkân-ı devletin hâline hak, bir müverrihi hekimbaşı ve baş hekim vakanüvis tayin ettiler." sözü, Behcet Efendi'ye Şânîzâde söylemiş gibi yetiştirilince Mustafa Behcet'in içindeki kıskançlık duyguları büsbütün artmış ve onu önce vakanüvislikten azletmiş, sonra da sürülmesi için elinden geleni yapmıştır.

Hasımları tarafından engellendiği söylenen bir başka husus da tercümanlığı mesalesidir. 1821 (1236) daki Rum İhtilâlinde devletin baş tercümanı Dimitrişko'nun hainliğinin anlaşılmasıyla öldürülmesinden sonra, Divân-ı Hümâyün

tercümanlığı için bir Müslüman aranırken Mecliste adı geçmişse de aslında bir takım kıskançlıklar yüzünden, görünüşte ise mevâliden (ulemâdan) olması sebep gösterilerek pek mühim bir görev olan Divân-ı Hümâyün tercümanlığına getirilmemiştir.

Şânîzâde kendi tarihinde türlü vesilelerle zamanında Tabiplerden; Tıbbi konsültasyonlardan bahsederek bunlardan acı acı şikâyette bulunur (2).

Selânikli Hasan ağanın (Tersane Emîni) ayağında çıkıp, ölümüne sebep olan çibandan bahsederken derki : Mumâileyh Türk; Frenk Hekimlerini etrafına toplayarak derdine devâ aramıştı çünkü bir müddetten beri Hekim başı olanların çoğu Hazakat ile hiyakatlı olmadan mesnetlerini korumak gibi kötü bir niyet ve kıskançlık haset illetlerine müptelâ olmalarıyla Memuriyetleri icabı olan maddelerden tamamen ellerini çekip hütün arzuları mevkilerini korumaya ayırmışlardır. Cehaletlerini örtmek için bir miktar Frenkçe kelime ezberleyip onunla Hekimlikten haberi olmayanlar arasında şöhet bularak uluların kapılarını dolaşarak onlar yanında itibar kazanmışlardır. Tabibleri imtihan ve ayırt edecek kudretleri olmadığından Osmanlı ülkesi cahiller elinde kalıp İslâmlardan uzun müddet ömür, mal sarf ederek Tıp tahsiline çalışıp hazakat kazanan bir hekim zuhur etse sabık Hekimbaşı Numan efendi zamanında bazı arkadaşlarımız hakkında olduğu gibi kendilerine rakip ad ederek fiil ve sözlüyle uluların meclislerinde kötülemeye çalışıp türlü kusurlar, tuhaf eksiklikler isnat ederek hasılı ölümüyle müteselli olmak derecesinde düşmanlık gösteriyorlardı. Şahsını eserlerini itibardan düşürerek birini zaruretlere uğratarak en nihayet yok deyinince kadar ısrar ediyorlardı. *Bir zamanlar sahiplerine zenginlik öğrenme semâyesini olan bu değerli ilim şubesi bu türlü ahlâk kötülükleriyle güğide İslâm Hekimleri hakkında zarar, fakirlik ve aşağılık sebebi olmakla hiç bir kimse bu yüce fenne heves etmeyip ancak Süleymaniye Tıp medresesinde yalnız hocalık vazifesine ve Timarhane tabibliği vazifesine kanat der cinsinden bazı Behresiz, battal adamlardan başka kimse kalmayıp Osmanlı memleketinde yeni Tıbbi değil hatî eski Tıbbi bile okutacak, anlatacak hiç kimse kalamamakta bir zamanlar hekimleri oldukça çok olan şehirler arasındaki İstanbul şimdiki halde Hırvat, gemici, sair uşat bozuntusu bir alay cahil hekim elinde kalıp sair milletlerden burada az bulunan bazı hazakatlı Tabib, Cerrahların dahi yukarıda söylediğimiz bilgisiz kimselerin aleyhindeki sözleri, diye güya bilmemezliğe gelerek maharetlerini yaradılışlarıyla ayırt etmeye çalışırlardı. Böylece cahil olan bu kimseler değerli Hekimleri kötülüyorlardı. Bilhassa Tababette hiç bir surette doğru olmayan iltimas ve rüşvetle henüz mezun olduğu memleketin hocasından iyi, yahut orta bir izinnamesi (Diploma) bile yokken İstanbul'da samur kalpak giyip istediği yerde hemen Hekim başı efendi teskeresiyle dükkân açıp Frenk illerinin maskarası olan kıyafetleriyle Tafrâ satarak büyükten küçükten hiç olmazsa bir kaç bin insanı öldürmek suretiyle denemeler yapıyordu. Böyle kasap kıyafetinde Hekim ve Cerrah olmaksızın bazı Sahrada oturan aşiretler gibi Hekimden ziyade - çıkan hastalıkları Tabiat Hekimine bırakmak daha doğru olur. Büyük Hekimlerden birisi İstanbul'un suyu, havası mesireleri âlâdan âlâ sayda onda Dünya musibetlerinden üç belâ vardır : Salgın*

hastalıklarla Veba, sönmeyen yangınlar, câhil Hekimler, demiş. Böyle mümeyyizsiz kalmış Tıp ilminin kulüp ve mukallitleri daima bu kadar kişiyi yok ettikleri gibi bi defada biçare Hasan ağanın ayağındaki yaraya Anatomi, Cerrahlık usullerinden uzak kasap cerrahlığı ile yapılan tedaviden zavallının ayağı gangrene olarak öldü. (Şani Zade Tarihi C.I, S.214/216).

Ömrünü Türk irfanına bağışlayan Şanizade, Beşiktaş'ta arkadaşlarıyla birlikte serbest Akademik dersler veren bir Cemiyet kurmuştu. Bu kişiler, Türkiye'nin eski Londra Büyükelçisi Ferruh İsmail Ef. Kethüda zade M. Arif, Melek Paşa zade Abdülkadir bey, Rumelihisarı Bektaş Şeyhi Mahmud Baba. Cemiyet üyeleri kendilerine başvuran gençlere Fen, Tıp ve edebiyat konularında parasız dersler veriyorlardı. Aralarına dışarıdan kimseyi almıyorlardı. Kaba sofular bunlara Beşiktaş itikadı diye birde ad takmışlardı (2,3).

Sultan Mahmud Yeniçeriliği kaldırmak istiyordu. 1825 yılında Şanizade'yi Vakanüvislikten azl ettirdiler. 1826 Haziranında Yeniçerilik top ateşleriyle tamamen kaldırıldı. Yeniçerilik Bektaşiliğe dayanıyordu, o halde Bektaşileri de bu fırsattan istifade ile kaldırmak lâzımdı. Cemiyette Bektaş Şeyhi Mahmud Babanın bulunması Şani Zade'yi çekemeyenler için iyi bir fırsat oldu ve cemiyet üyelerinin tamamı Bektaşilikle suçlandı. Şani Zade arpalığı olan Tire kazasına, Ferruh Efendi Bursa'ya, Mahmud Baba Kayseri'ye sürüldüler (5,6,7).

Bu olay Şani Zade'yi çok üzdü. Orada 40 güne yakın kaldı. Sultan Mahmud, böyle yedi dil bilen, zamanın en büyük Hekimi, Mühendisi bir kişinin Tire'ye haksız sürgün edilmesinden elem duymuş olacaktı affi için ferman yazdırdı.

Fermanın Tire'ye ulaşmasını ve ilgili olayları F. N. Uzluk'tan dinleyelim:

"Eskidenberi Padişah Fermanları gürültü ile getirilmiş. 1242 yılı Muharreminin başlangıcı 1826 yılının Ağustosuna iptidasına rastlıyor. Tire yüze gelenlerinde Mihal ve zade lütfullah efendinin evinde misafir olan Ş.Z. diğer misafirler, ev sahibiyile birlikte akşam yemeğini yemiş, kahve-çubuk içiyorlar. Solgun bir hilal sarmaya başlayan ağaçların tepesine hafif ışıklar saçıyor. Sakin, sakin bir gece, bu konağa doğru adamlar gürültüye koşuyorlar. Orada Ş.Z. den başka menfi yok, bu muhakkak ona olacak. Yarab kuş, kafeste inleyen arslan birden ırkılıyor. Ev sahibinden gelen kim olduğunun sorulup anlaşılmasını rica ediyor. Salon gibi büyük odadaki iri mumların yarı aydınlatığı çehrelerde duyulan felaketin ilk endişeleri his ediliyor.

Aşağıdan kaba bir ses yükseliyor :

- Şani Zade efendinin İ t i l a f ı n a Ferman getirdim!. Bir anda zavallı sürgün, talihsiz âlim canevinden vuruluyor, filcan bir yana çubuk bir yana kendisinde oracığa yıkılıyor.

Lutfullah Efendi, ne itilafı deyince aşağıdaki uğursuz ağız, bu defa aman efendim yanıldım İ t l a k ı n a Ferman getirdim diyor, amma iş işten geçmiş, ok yaydan fırlamış olacak olmuş, asırların seyrek yetiştirdiği büyük insan aldığı öldürücü haberle daha fazla yaşayamıyarak bir kaç gün sonra fani aleme veda ediyor.

Demek bütün çalışmaları, Tibbimizin varlığını Avrupa'lı-

lara tasdik ettirmesi, 18 eseri, Riyaziye bilgisi, Ressamlığı, Hattatlığı, Ayn-Güneşin tutulacağını vaktinden önce haber verışı, Avcılığı, pek güzel Tambur çalış evet evet herşey meğer hiçmiş, İstanbul'daki Hekim arkadaşları nihayet bu merdce, insanca olmıyan oyunla onu arkasından vurdular.

*Ben de bu Dehri deni de şadman olmam Ata
Hasımdır erbabi isti'dala çun bu asyab.*

beytini güya kendi için söylemişti.

Lutfullah efendinin konağının ilerisindeki mezarlığa bir törenle gömüldü, kabri yine ev sahibi tarafından yaptırıldı. Bu gün taşı Tire Müzesindedir".

KAYNAKLAR

- 1- UZLUK FN: Tıp Bayramı ve Şani Zade Tabip M. Ataulah. Kudret Gazetesi- Günün Mevzuu, 14.03.1951.
- 2- UZLUK FN: Şani Zade Mehmet Ataulah. 14 Mart 1951 Tıp Bayramı Dolayısı ile Kitapek.
- 3- ZÜLFİKAR MB: Tabip Şani Zade Mehmed Ataulah-Hayatı ve Eserleri, XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Anatomi (2. kitap), Özel Yayınlar, İstanbul 1991.
- 4- ÜNVER, S: Mühendis, Hekim, Müverrih Şanizade Ataulah Efendi ve Türk-Alman Tıbbi Münasebetleri Ortalarında Önemli Rolü. Tarihte Türk-Alman Tıbbi İlişkileri Symposiumu. (Die medizinischen beziehungen Zwischen Deutschland und der Türkei) 17-19 Ekim 1976. İstanbul 1981.
- 5- ŞEHİSUVAROĞLU, BN: "Hekim Şanizade Mehmet Ataulah Efendi. Eserleri ve Biyografisi". İ.Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası, 14 (3): 482-495, 1951.
- 6- ŞEHİSUVAROĞLU, BN: Şanizade Mehmet Ataulah. Siyaset Gazetesi, 12 Nisan 1952.
- 7- ŞEHİSUVAROĞLU, BN: Yakın Tarihin Bir İlim Kurbanı: Hekim Şanizade. Son Posta Gazetesi, 12-16 Ekim 1950. (2 makale).